

Erivajadustega lapse arengut toetavad taktilised raamatud rahvuskultuuri valdkonna projektipõhise õppena

Tänane Eesti ühiskond teadvustab endale üha enam ja enam, et meie seas on palju ka selliseid inimesi, kes ei saa elada täisväärtuslikku elu, näiteks mõne vaimse või füüsilise puude tõttu. Sellest tulenevalt vajavad nad endaga toimetulekuks tavapärasest erinevaid tingimusi ning teil tulevaste õpetajatena on kohus neid kui nõrgemaid märgata ja toetada, aidata neil hakkama saada nii hästi kui võimalik, luues selleks sobilikud eeldused ning tingimused.

Suhtumine erivajadustesse on demokraatia ja tolerantsi indikaator ühiskonnas.

Kes siis on need lapsed, kes vajavad oma arenguks tavapärasest **erinevat haridust**? Esiteks puuetega, aga ka õpi,- käitumis- ja emotsionaalraskustega lapsed, keda on tänapäeva ühiskonnas juba väga palju. Kindlasti vajavad seda ka üld- ja erianekad ning sõltuvushäiretega lapsed. Lastekaitseaduse §39 põhjal on igal lapsel õigus haridusele, mis arendab välja tema vaimsed ja kehalised eeldused ning kujundab tervikliku isiksuse. Samas peab silmas pidama ka ühiskonna kui terviku huvisid, mille taotluseks on iga üksikindiviidi heaolu ja iseseisev toimetulek ning eneseteostus. Seetõttu nii ühiskonnas tervikuna, kui haridussüsteemis eraldi räägitakse üha enam **kaasamisest**.

See tähendab **erivajadustega laste** õpetamist tavakoolis, teenuste ja toe pakkumist, mis on vajalik normaalsel elujärjel püsimiseks, ühesugust päevakava nii erivajadustega lastele kui tavalistele lastele, sõprussuhete julgustamist erivajadustega laste ja nende klassikaaslaste vahel, igale lapsele erinevustest arusaamise ja aktsepteerimise õpetamist jne.

Õpetuse diferentseerimine peaks õpilastel võimaldama õppida samu asju erineva süvenemisastmega, erineva meetodiga ja/või õppida midagi erinevate ressursivajadustega ühes ja samas koolis. Tulevikku silmas pidades võib öelda, et järjest enam hakkab tavakoolide klassikollektiividega liituma erivajadustega sh **nägemispuudega** õpilasi.

Kooli-ikka jõudnud vaegnägijatest/pimedad lapsed haaravad spetsiaalselt neile mõeldud plastmassist või pappmaterjalist valmistatud reljeefsete illustratsioonide ning punkt kirjaga õpikutes esitatut kiiremini, kui neil on olnud varem võimalusi "lugeda" käsitööna valmistatud taktiliseid raamatuid.

Mis on taktiline raamat ja kellele ta on mõeldud?

Raamatukauplustes, ka raamatukogudes on riulite viisi raamatuid lastele, sest raamat omab lapse arengu toetamisel äärmiselt olulist tähtsust. Mõnevõrra olulisemat ning tähtsamat rolli mängivad raamatud aga pimedate lapse arengus, kellele ümbritsev maailm pakub ca 80 % vähem informatsiooni võrreldes nägijast lapsega. Sellistele lastele on raamatud kauplustes ja raamatukogudes lihtsalt kogum paberilehti, sest nendeni ei jõua tavaliste raamatute ilusad värvikirevad

illustratsioonid, nad ei saa neid ka lugeda, sest puudub nägemine. Kui puudub veel ka kuulmine, tundub elu väga kurb ja ebaõiglane.

Taktilised ehk kombatavad ehk puuteraamatud on sellistele lastele üks pildiraamatute maailma. Kompimisraamat on erinevatest materjalidest valmistatud reljeefsete/ruumiliste piltidega tekstiilne raamatuke mõnest muinasjutust, laulukesest või lihtsalt eluks vajalikest õpetlikest tegevustest, mida “loetakse” kätega. Loo teevad põnevaks lahtised detailid, mida saab vastavalt jutu tegevusele ühest kohast teise paigutada, tegelased, keda saab ise riietada, lahtikäivad ukсед-aknad, kõlisevad ja krabisevad esemed jne. Puuteraamatute temaatika ja süžeed on samad, mis tavalistes raamatuteski. Nende raamatute abil saab anda ettekujutuse näiteks loomade jälgedest, mida muidu ei ole võimalik hästi selgitada. Saab anda ettekujutuse ruumilistest kujunditest ja nende pinnalaotustest, võib kätega katsudes ja tegelasi liigutades elada muinajutumaailmas, luues loovalt ka ise uusi lugusid oma fantaasiast lähtuvalt, lennata kosmoses ja laiendada oma maailmapilti mitmetele elualadele. **Kui ainult oleks neid kombatavaid pildiraamatuid!**

Need sobiksid kasutamiseks nii pimedatele, pimekurtidele, vaimupuudega lastele ja noortele kui ka täiskasvanutele, samuti täiesti tervetele lastele.

Taktilsete raamatute valmistamiseks võib kasutada väga erinevaid materjale: katsudes krabisevaid, nagisevaid, kahisevaid, erinevate faktuuridega tekstiile, nahka, kive, sulgi, pappi, puitu, metalli, käsitöömassi, seemneid, maitseaineid, kuivaineid – kokkuvõtlikult selliseid materjale, mis kõige sobivamalt annavad edasi aistingu ning kujutelma tegelikust naturaalsest kujutatavast esemest või elusolendist.

Raamatute valmistamisel tuleb arvestada sellega, et kõik kasutatavad materjalid oleksid mürgivabad, ei oleks ohtlikult teravad ja et piltidel kujutatavad esemed püsiksid tugevalt lehekülgedel ning kõik see, millele pisikesed sõrmed võivad taha hakata, oleks hästi peidetud. Tugevad värvikontrastid aitavad aktiveerida ja arendada vaegnägija võimalikku järelolevat nägemisaistingut.

Mitmesugused nõõpide, lukkude, sõlmede, taskute, aasade, paelte, nõõride sulgemine-avamine-sõlmimine-sidumine ehk kõik, mis sõrmede tööd tingib aitavad arendada puuetega laste peenmotoorikat ning võimaldavad kogeda avastamisrõõmu. Kui kõigele eelnevale lisada veel mustvalged tekstid ja braille ehk punktkirja tekstid ning lindistus heliefektidega, saame valmis unikaalse puuteraamatu.

Kombatavate raamatute **eesmärgiks** on arendada lapse nägemise ning käe koostööd, samuti loovust, pannes elama lapse fantaasia, õpetada sõnu ja keelekasutust, õpetada punktkirja lugemist.

Selliste raamatute abil saab selgitada ka looduses esinevaid kontraste – väga suurte ja väga väikeste esemete-olendite kuju teatavates proportsioonides. Kätega

katsutavad pildid aitavad seega vaegnägijal/pimedal lapsel tõlgitseda ja ettekujutada teda ümbritsevat maailma. Pime laps peab õppima maailma tunnetama, sest see mõjutab kogu tema edasist arengut.

Suureks abiks ja toeks kombatavate raamatute lugemisel on täiskasvanud – emad-isad, sugulased, suuremad nägijatest õed-vennad, ka kasvatajad, õpetajad. Koos lugedes-tegutsedes leitakse raamatutest kindlasti midagi uut ja põnevat asjade, tegevuste ning ilmingute kohta, mille üle üheskoos arutleda ning mõtteid mõlgutada, avardades nii lapse maailmapilti.

Kord aastas, alates 1999.a., on toimunud Prantsusmaal Dijonis taktiilsete raamatute võistlus Tactus. Selles on osalenud Prantsusmaa, Belgia, Itaalia, Inglismaa ja Soome raamatuvalmistajad. Võistluse võitnud raamatuid paljundati. Enamasti esitati võistlusele nõõ lõika-kleebi raamatuid, milledeks on kasutatud erinevaid materjale, kõrgusi, värve – ehk selliseid raamatuid, mida on olnud tehniliselt lihtsam käsitsi paljundada. 2007.a. Tactus`ele lisandusid liikmesmaadena Madalmaad, Saksamaa, Poola, külalisena ka Eesti. Võisteldi kahes kategoorias: vaba teema ja kultuuripärand – rahvajutud, muinasjutud, muistendid jms. Mõlemas kategoorias premeeriti 1 raamatut. Tactus`el võistles ka 10 Eesti puuteraamatut, sh 3 Tallinna Ülikooli tööõpetuse osakonna üliõpilaste poolt valmistatud: "Kits kilu karja", "Loomaaed", "Raagi määnd" ning TLÜ täienduskursuse raames 1 Valga linna õpetajate koostatud puuteraamat "Eesti".

Konkursi zürri andis välja eripreemia, mille sai Eestis valmistatud kombatav raamat Juustujaht, autoriks ja valmistajaks üliõpilane Liis Raudsepp Eesti kunstiakadeemiast (juhendaja Kaire Olt). Eestis vahendas T & T-konkursist osavõttu MTÜ Kakora. Kohtunikeks olid Sülvi Sarapuu nägemispuudega ja Kadi Sarapuu nägija kohtunik. 2007.a. Tactus`e projekt lõppes, kas tulevikus ka midagi samalaadset algatatakse, jätkamaks väljakujunenud traditsiooni, näitab aeg.

Juba toimunud võistluste käigus on tõusnud esile ülemaailmne probleem - kombatavatel raamatutel ei ole autorikaitset.

Kui taktiilsete raamatute koostamisel võetakse aluseks kirjaniku looming, siis Soomes peab sellise teksti kasutamiseks autorilt nõusolekut taotlema. Eestis on autoriõiguse seaduses §19 punkt 6, mis lubab teoseid reprodutseerida puuetega inimeste huvides viisil, mis on otseselt seotud nende puudega, tingimusel, et selline kasutamine ei taotle ärilisi eesmärke. Seega võib autorilt luba küsimata ja tasu maksmata kasutada luuletusi ja tekste puuteraamatutes. Samuti võib puuetega inimeste huvides tekste skaneerida või audioformaati lugeda internetis kasutamiseks. Tõsi, sellisel juhul peaks olema tagatud, et selline kodulehekülg või andmebaas oleks juurdepääsetav ainult puuetega inimestele. Kui kombatavaid raamatuid hakatakse valmistama ettevõtluse korras, siis peab autoritelt luba küsima.

Meil puudub taktilsete raamatute valmistamise pikem traditsioon. Kui Soomes tegeldakse puuteraamatutega juba paar-kolm aastakümnet, siis Eestis alles 5 aastat. 2004.a. aastal valmistati esimesed kaks raamatut Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku tekstiili eriala üliõpilaste poolt. Osakonna andmetel üks neist raamatutest kingiti Tartu Emajõe Koolile ja teine pimedate lasteaiale. Tänapäevaks on eelnevalt valmistatutele lisagi tulnud.

Tallinna Ülikooli käsitöö ja kodunduse erialal valmis esimene puuteraamat "Kits kilu karja" 2005.a. augustis Monika Jaigi koostatud bakalaureusetöona. Üliõpilase sooviks oli pimedatele lastele tutvustada meie esivanemate olemisi-tegemisi läbi pärimuskultuuri: Kuusalu rahvalaulu baasil. Raamatu valmistamiseks ideest lõpptulemuseni kulus 3 kuud. Ja see lõpptulemus väärrib vaid kiidusõnu: idee on väga hea, nutikalt lahendatud, teostuselt äärmiselt korrektne ning maitsekas, tehnoloogiast on esindatud sisuliselt kõik, mida õpingute jooksul käsitleti: õmblemine, heegeldamine, kudumine, telgedel kudumine, meisterdamine, tikkimine, rahvuslike võõde ja paelte kudumine-palmitsemine, viltimine-nõelviltimine.

2006.a. aasta kevadeks valmis veel 7 raamatut **avatud õpetuse** projektõppe rühmatööde tulemusena ainekursuste: lapimaal, rahvuslik tekstiil ning käsitöötehnikad ja didaktika tikkimise osa raames. 3-4-5 liikmelistel rühmadel lasti ise valida või jagati neile teemad, anti lähteandmed ja taktilsete raamatute valmistamise teoreetilised alused, mille põhjal rühm koostas tekstid ning iga liige valmistas ühe raamatulehe. Eesmärgiks seati taktilsete raamatute valmistamine pimedatele ja vaegnägijatele lastele, mis oleksid õpetlikud, arendavad, samas ka põnevad ja kaasahaaravad.

2006/2007.õ.-a. valmistasid üliõpilasrühmad juba 33 meie rahvakultuuri ning Eestis kasvavaid puid tutvustavat puuteraamatut. Juhendajana saan üliõpilasi vaid kiita tubli töö eest ja märkida nende õpinguraamatusse – suurepärase. Eks tegijal ikka juhtub nii mõndagi ja kõik raamatutes ei ole kasutaja seisukohalt ideaalne, kuid kogemustest õpime ja püüame edaspidi paremini.

Üliõpilastöödena on aastani 2010 valminud 72 puuteraamatut, neist 53 on kingitud Eesti Pimedate Raamatukogule, kes Eesti Hoiuraamatukogu filiaalina laenutab nägemispuudega inimestele neile sobivas vormis kirjandust.

Pimedatele lastele õpetatakse punktkirja Tartu Emajõe Koolis ja Tallinna Heleni Koolis, nägemise kaotanud täiskasvanutele aga projektipõhiselt pimedate ühingutes. Aastaid on olnud probleemiks punktkirjas õppematerjalide vähesus. Neid valmistatakse Eesti Pimedate Raamatukogus ja nimetatud koolides. Mitmed pimedad lapsed õpivad tavakoolides. Sama klassi sama aine õpetamiseks on võimalik kasutada erinevate autorite tavakirjas õpikuid. Õppekirjanduse kohandamine punktkirja eeldab kohandajatelt mitmekülgseid teadmisi ja oskusi ning on üsna tömahukas. Viimastel aastatel, kui punktkirjas õpikute ja töövihikute valmistamist on tellinud Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus ning rahastanud Haridus- ja

Teadusministeerium, on olukord paranenud. Heleni Kooli punktkirjas õppematerjalide hankimisel on toetanud ka Lionsi klubid, kes algatasid 2008.a. oktoobris jõuludeni kestnud heategevuskava “Saa nägijaks!”

Ühe kompimisraamatu valmistamine on mõttetööd väga arendav, kuid aeganõudev toiming. Raamatu tegemisel tuleb lisaks silmailule arvestada ka sellega, kuidas see “kätega lugedes” paistab-tundub, mida ei olegi nii lihtne saavutada. Sageli tuleb ise silmad kinni raamatut kombata, kuid ka siis ei saa päris sellist ettekujutust, kui siis, kui pime inimene seda loeb, sest kujutluspildid on ikkagi niivõrd erinevad. Nägijal on endale üsna raske pimesi kombatud joontest üht terviklikku pilti ettekujutada. Valmistamise poole pealt kujunebki tavaliselt kõige keerukamaks see, milliste lõigete abil ja millistest materjalidest midagi valmistada nii, et katsutav ka äratuntav oleks.

Näiteks lihatüki meisterdamiseks ajakirjad ju valmislõikeid ei anna. Sobiva materjali leidmine on nii mõnigi kord juhuse ja õnne asi. Kaubandusvõrgust võib õnneks päris mitmesuguseid huvitavaid materjale ning esemeid sellise töö jaoks leida. Kõige õigem ongi kauplustes nõ lahtiste silmadega liikuda, ja küll siis tulevad ka ideed, mida seal leiduvaga peale hakata.

Kunstide Instituudi tööõpetuse osakond osales konkursil Eesti-oma-puu 2010

Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit kuulutas 2010. aasta puutööaastaks. Puutöö teemast olid kantud nii nende poolt korraldatud konkurss (**eesti-oma-puu**), korraldatavad suurüritused (keskaja päevad ja mardilaat) kui erinevad teised ettevõtmised. Põhieesmärgiks populariseerida Eestis traditsiooniliselt meeskäsitöö valdkonda kuuluvaid – käsitsi puidutöötlemise – kaduma hakkavaid oskusi.

Vana traditsiooni uus hingamine!

„Hüä puu äänitseb, paha puu kuhe praksatab“ (Eesti vanasõna)

Konkursile (eesti-oma-puu) olid oodatud osalema kõik kunstnikud, käsitöömeistrid ja ettevõtjad ning konkursi eesmärgiks püstitati: luua rahvuslikest traditsioonidest inspireeritud uusi ja tänapäevaseid käsitööesemeid. Tulemuseks sooviti esemeid, millel oleks nähtav seos puude või puiduga, mis kajastuks kas materjalis, tehnikas või legendis.

26. mail avas Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit konkursi võidutöödest näituse Rahvakunstigaleriis **Pikk tn. 22**. Näitusetööde kataloog koostati mardilaadaks 2010!

Tallinna ülikooli Kunstide Instituudi tööõpetuse osakond esitas konkursile paar loometööd, mis leidsid ka tunnustust **Eesti-oma-puu võidutööde seas**:

- **RAHVUSLIKU PUUTÖÖNDUSE VALLAS**

3. koht – **Jaan Keerdo**

(tööõpetuse osakonna õpetaja) Haabjamehe jooginõu.

- **KÄSITÖÖLIIDU ERIPREEMIA**

Timo Nikitin, Mait Pinsel, Mati Eskel

(tööõpetuse osakonna üliõpilaste töörühm lektor Tiia Artla juhendamisel)

Kombatav raamat pimedatele lastele:

HEERINGA LAUL

Visioon ...

Huvitav, kui tuntud oleks see lihtne rahvalik lauluke ilma Elbert Tuganovi 1969. aastal valminud animatsioonita ja kellel eestlastest ei tuleks neid sõnu lugedes silmade ette üks hambuline jalgadega ja soolakotte õgiv heeringas ning torus suudega laulvad meremehed.

Nägemispuudega lapse maailmataju on paraku veidi teistsugune. Ta ei vaata multfilme, ega pildiraamatuid ning on üleüldse kõrvale jäetud igasugustest illustreeritud ja animeeritud rõõmudest. Suur samm on õppida pimedana lugema, kuid kas on keegi on näinud last, kes suudaks illustreerimata tekstist vaimustusse sattuda. Alati on lasteraamatus suured ja värvilised pildid, mis aitavad tekstis jutustatust endale kujutluspildi luua ja seega ka paremini asjadest aru saada.

Eellugu ...

Meile kolmele, TLÜ tööõpetuse eriala tudengile, anti õpingute käigus üheks rühmatöö ülesandeks planeerida ja kavandada kombatavate illustratsioonidega rahvakunstiaineline raamat vaegnägijatele/pimedatele lastele mõeldes ning see kirjateos ka valmis meisterdada. Kahes asjas olime kohe ühel meelel. Esiteks, et raamat tuleb puidust ja teiseks, et sisuks saab olema rahvalik "Heeringa laul". Tööpaigaks sai meil Viimsi Keskkooli tööõpetuse klass, kus Mati tol hetkel õpetajana töötas. Seal olid olemas kõik vajalikud tööriistad ja suur osa vajaminevaid materjale. Samuti oli Timol võimalus kodust paar vineerijuppi kaasa vedada ja ühiste rahaliste panuste abil said mõningad väiksemad tarvikud ka poest ostetud.

Protsess ...

Raamatu sisuline pool, ehk siis piltide kujundus ja teksti paigutus sai esmalt paberil paika pandud. Kui plaan selge, läksid käima saed ja freesid ning hakkasid valmima leheküljed. Puidu töötlemise juures olid meile abiks ka vabatahtlikult pärast tunde jäänud Viimsi Keskkooli põhikooliklasside poisid.

Vineerist raamitud lehekülgede valmistamine meile raskusi ei valmistanud, kuid suuremaks kuklaksimiseks läks siis, kui jõudsime tekstiiliga seonduvate tööoperatsioonideni. Õnneks oli seal kõrval ka tütarlaste käsitööklass, milles askeldanud õpetajanna oli lahkesti nõus oma rikkalikku kangajääkide valikut meiega jagama. Nüüd tuli teostada õmblemine, millega keegi meist kolmest varem

kokkupuutunud ei olnud ja sealhulgas tuli valida ka õiged värvid ja paigutada pildid lehekülgedele, niiöelda kunstiliselt rahuldava tulemusega. Pärast mõningaid õhtuid täis vaidlemist, löikamist ja õmblemist, jõudsimel lõpuks "ise tehtud - hästi tehtud" tulemuseni.

Koera sabast üle ...

Nagu üliõpilastele kombeks, jäi liiga palju tööoperatsioone viimasele õhtule, mis oli vahetult enne raamatu esitamistähtaega. Tollel õhtul seisime silmitsi lehekülgede köitmisprobleemiga. Pärast mõningaid arutlusmomente ja lõplikult rahuldava tulemuseni mittejõudmist, otsustas Mati meid trööstitust olukorrast päästa ja loovutas hea ürituse nimel oma pükstelt nahkvöö. Viimase pingutusauke ümbritsenud metallrõngad hoiavad nüüd kenasti raamatu köitmisaukude servi hargnemast ja pannaigi leidis lehekülgede esiosa sulgemisel vajalikku rakendust.

Ajapuudusel me selle üle, kuidas nüüd Mati püksid püsti püsivad, enam ei arutlenud.

Lõpulugu ...

Meie jaoks seisneb selle raamatu väärtus valmistamisprotsessis, mille käigus sai tõhusalt, mõnusalt ja muhedalt koos aega veedetud.

Me loodame väga, et kõik, kes "loevad" meie ühise visiooni tulemusena valminud "Heeringa laulu", sellest veidi rõõmu leiavad.

Kokkuvõtteks

Kombitavaid raamatuid poest osta ei ole võimalik, sest nad oleksid väga kallid. Samas peaks suhtuma taktiilsetesse raamatutesse kui kunstiteostesse, mida võib analoogselt seinale riputatava maaliga perekonnas põlvest põlve edasi pärandada. Ühe maali eest ollakse täna nõus maksma aga ...?

Eesti Pimedate Raamatukogu esindajate poolt on kõik Tallinna Ülikoolis seni valminud raamatud õnnestunuteks tunnistatud (tudengite poolt tehtavat võib võrrelda Soome Celia Pimedate Raamatukogus olevate puuteraamatutega) ning neid on tutvustatud Leedu Pimedate Raamatukogu rahvusvahelisel seminaril Vilniuses, Pärnu Keskraamatukogu lugejate konverentsil, Lääne Maakonna Keskraamatukogu lastekirjanduse päeval Haapsalus, Tallinna Heleni Kooli õpilastele, Eesti käsitööõpetajatele, kunstioõpetajatele KUMU-s 28.-29.06.2007 toimunud rahvusvahelisel konverentsil, Lugemisühingu konverentsil Tartus 2010, TLÜ-s ja Eesti Rahvsraamatukogus ning Helsingi Linnaraamatukogus näitustel ja veel paljudes paikades üle Eesti.

Juhendava õppejõu, üliõpilaste ning Valga maakonna õpetajate koostööd tunnustati 30.10.2007.a. Haridus- ja Teadusministeeriumi poolt kui 2006/2007. õppeaasta „Väärt Tegu“.

Tallinna Ülikooli üliõpilastöödena valminud taktiilsed raamatud koos Kauni Kombatava Raamatu tööühma ja Kunstiülikooli üliõpilastöödega on pannud aluse

taktilsete raamatute kogu kujunemisele Eesti Pimedate Raamatukogus. Loodetavasti leiavad raamatud ka aktiivset laenukut.

Siinkohal võiks kõlama jääda üleskutse:

märgake enda kõrval ka veidi teistsuguseid lapsi ning püüdke nende arengut toetada puuteraamatuid valmistades!

Võtkem ühiselt eesmärgiks Eesti Pimedate Raamatukogu taktilsete raamatute kogu täiendamine, samuti võiksid tulevikus teisedki raamatukogud Eestis omada arvestatavat puuteraamatute hulka, sest läbi raamatukogude oleks nende levik ning kättesaadavus pimedade laste jaoks kõikides maakondades garanteeritud.

Lektor **Tiia Artla**